

روش های تجربی تحقیق اجتماعی

این کتاب بر اساس ویرایش پنجم متن اصلی (۱۹۸۴) به فارسی ترجمه شده است. به گفته مولف در پیشگفتار، برای آشنایی با روش های تجربی تحقیق اجتماعی، این کتاب یک راهنمای مفصلی محسوب می شود و به عنوان یک متن درسی نیز بومی خود را نامزد می کند. برای دروس دانشگاه و سمینارها به عنوان کتاب مکمل مناسبی خواهد بود.

کتاب در ۹ فصل تنظیم شده است. فصول دوم تا پنجم و فصل هفتم به معرفی روش های رایج در تحقیق اجتماعی شامل تحلیل محتوا، مصاحبه، مشاهده، آزمایش و روش های مقیاس اختصاص یافته است. در فصل ششم، کاربرد روش های ریاضی و آماری در تحقیقات اجتماعی و در فصل هشتم مرحله تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها مورد بحث قرار گرفته است. در فصل نهم، اهداف و وظایف تحقیق اجتماعی بیان شده است. در انتهای هر فصل، توضیح اهداف آموزشی آن فصل جای گرفته که هدف آن طلب توجه خواننده به جنبه های مهم هر فصل است. از این اشارات باید به عنوان «جهت یاب» در هنگام مطالعه و آموزش استفاده کرد. علاوه بر این در انتهای هر فصل «سوالات خودارزایی» آمده است که منظور از آن کنترل منظم آموخته های فردی خواننده است. این سوالات به خواننده کمک می کند تا فراگیری مطالب کتاب بهتر و راحت تر انجام شود.

یکی از ویژگی های متمایزکننده این کتاب (به نسبت پاره ای از کتاب های روش تحقیق در علوم اجتماعی) استفاده نویسنده از مدل های تحلیلی و نمودارها و جدول برای بیان مطالب به صورت هندسی و نظام یافته است. در جای جای کتاب، خصوصاً فصل اول که مربوط به مسائل بنیادی تحقیقات تجربی اجتماعی است، استفاده از این شیوه برای بیان هندسی مطالب نظری، دیده می شود. به عنوان نمونه می توان به مدل ها و نمودارهایی در زمینه سوالات بنیادی تحقیق تجربی اجتماعی (ص ۱۷)، مراحل تحقیق (ص ۲۳) درجه انتزاعی بودن نظریه ها (ص ۳۱) ساخت فرضیه و نظریه (ص ۳۳) ایمل روند تحقیق (ص ۳۶) محدوده های موضوع تحقیق و روش های آن (ص ۳۹) مشخصه های تحقیق تجربی (ص ۴۸) و نکات مثبت و منفی روش های مختلف تحقیق (ص ۵۱-۵۲) اشاره کرد. این مدل ها و نمودارها به خواننده کمک خواهد کرد تا مبانی نظری تحقیق اجتماعی را عینی تر دریافت نماید.

مباحث اصلی کتاب

مباحث نظری و روش شناختی این کتاب را می توان به صورت زیر خلاصه نمود:

- ۱- نتایج تحقیقات اجتماعی، مبنایی برای حل مسائل و مشکلات اجتماعی و فراهم کردن داده هایی برای تصمیم گیریهای اجتماعی، سیاسی، حقوقی اقتصادی و فرهنگی است.
- ۲- تحقیق اجتماعی عبارت است از ثبت و ضبط و تعبیر نظام دار واقعیه های اجتماعی مبتنی بر «تجزیه دقیق و علمی» و مطابق با قواعد روش شناسی علمی و با بهره گیری مناسب از نظریه.
- ۳- در تحقیقات اجتماعی، «نظریه ها» (Theories) تلاشهایی هستند در جهت توضیح ترکیبات وهمبستگی ها میان واقعیه های اجتماعی.
- ۴- «واقعیه های اجتماعی» (Social Facts)، شامل رفتارهای قابل مشاهده انسانها اشیاء انسان ساخته عقاید و نگرش های انتقال یافته، تجربیات انسانی موضوع گیری از ارزشها و نظایر آن است.
- ۵- همواره فقط بریده ها یا اجزایی از واقعیه های اجتماعی قابل ثبت و ضبط هستند. این بریده ها زمانی دارای معنی و مفهوم هستند که به صورت نظام دار و مبتنی بر یک نظریه، گردآوری و تفسیر شوند.
- ۶- تحقیقات اجتماعی تجربی فاقد «نظریه» (Theory) اصولاً

استخراج

و پردازش داده ها

پس از جمع آوری اطلاعات، نوبت به پردازش آنها، استخراج نتایج و آزمون فرضیه می رسد. استخراج و پردازش اطلاعات جزئی از مراحل تحلیل اطلاعات است. کیوی و کامپنهود در کتاب «روش تحقیق در علوم اجتماعی» تحلیل اطلاعات را شامل عملیات متعددی می دانند که از میان آنها سه عمل اجباراً صورت می گیرد: ابتدا شرح و آماده سازی (دسته بندی شده یا نشده) داده های لازم برای آزمون فرضیه ها، سپس تحلیل روابط میان متغیرها و بالاخره مقایسه نتایج مشاهده شده با نتایجی که فرضیه ها انتظار داشتند. (کیوی و کامپنهود، ص ۲۱۴)

در مرحله استخراج و پردازش اطلاعات آنچه که مهم است، برقراری ارتباط میان اطلاعات جمع آوری شده و فرضیات و سوالات پژوهش است. استخراج، پردازش و تنظیم اطلاعات باید در راستای اهداف پژوهش قرار گیرد. در چهار کتابی که معرفی آن ها در پی خواهد آمد، مرحله استخراج و پردازش داده ها دقیق تر و جامع تر از کتب دیگر روش تحقیق آمده است. این چهار کتاب عبارتند از: «روش های تجربی تحقیق اجتماعی» از پیتر استلاندر که آماده سازی، ارزیابی و تحلیل و تفسیر داده های ضبط شده و نیز شیوه های تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها را در فصولی جداگانه و به طور مشروح بیان نموده است.

کتاب دوم، کتاب «پیمایش در تحقیقات اجتماعی» از دی. ای. دواس در این کتاب بیش از هر چیز به انواع تحلیل داده ها (از تحلیل یک متغیره گرفته، تا تحلیل های چند متغیره) و نیز روش های آماری تحلیل داده ها تکیه دارد. جان و بست نیز در کتاب «روش های تحقیق» خودبا ارائه روش های عملی به پژوهشگران جوان نحوه استخراج و پردازش اطلاعات و چگونگی ارائه آنها را با تأکید بر تحلیل های آماری به همراه ظرایف و دقیق این نوع تحلیل آموزش می دهد.

«تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی» نوشته ال. ر. هولستی نیز از این جهت در قسمت استخراج و پردازش اطلاعات معرفی شده است که پژوهشگرانی که در تحقیقات اجتماعی - فرهنگی خود بیشتر با تحلیل متون، اسناد، سخنرانی ها و امثال آن سرو کار دارند، با نحوه استخراج و پردازش اطلاعات در این زمینه نیز آشنا گردند. این کتاب کمک کننده خوبی در بحث رمز گذاری اطلاعات تحلیل محتوا و کاربرد کامپیوتر در کاربرد این تکنیک خواهد بود.

تجربی محسوب نمی شوند. بلکه ماهیت «تجربی گری» دارند این گونه تحقیقات قادر به کشف همبستگی های واقعی میان واقعیهایی اجتماعی نخواهند بود.

۷- در طرح و اجرای تحقیقات اجتماعی مشخص کردن اهداف شناخت و ساختن فرضیه های نظری عمده ترین مطالب هستند.

۸- «فرضیه» (Hypothesis)، گزاره ای است که از طریق «تجربی» «قلیبت بطالن» داشته باشد.

۹- «فرضیه های نظری» (Theoretic Hypothesis)، نظامی از احکام نظری منطقی و عاری از تضاد درباره پدیده ها و واقعیهایی اجتماعی هستند.

پرسشهای راهبردی کتاب

پرسشهای اصلی کتاب که راهبردی برای جهت دادن به ساختن کتاب و مطالب فصول آن است عبارت است از:

۱- کدام بریده از واقعیت اجتماعی باید ثبت و ضبط شود؟ (محدوده مورد بررسی تحقیق اجتماعی)

۲- چه روش هایی برای ثبت و ضبط بریده واقعیت اجتماعی مناسب است؟ (روشها و تکنیکهای تحقیق اجتماعی تجربی)

۳- چهارچوب روابط و پیوندهای نظری و تجربی میان واقعیت های اجتماعی مورد بررسی چگونه است (شیوه تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها).

فصل اول کتاب با عنوان «مسائل بنیادی تحقیقات تجربی اجتماعی» به پرسش راهبردی اول پاسخ می دهد. فصل های دوم تا پنجم کتاب و فصل هفتم یعنی مطالب مربوط به روش های تحقیق اجتماعی شامل تحلیل محتوا، مصاحبه، مشاهده، آزمایش و مقیاس بندی به پرسش راهبردی مردم مربوط است.

فصول ششم و هشتم کتاب نیز با عنوان کاربرد روش های ریاضی و آماری در تحقیقات اجتماعی و آماده سازی و ارزیابی داده های مثبت و ضبط شده، آماده سازی، تحلیل و تفسیر، ناظر به پرسش راهبردی سوم است.

ساختار کتاب

ساختار کتاب به صورت فشرده به شرح زیر است:

۱- فصل اول، مسائل بنیادی تحقیقات تجربی اجتماعی: در این فصل روند تحقیق، مفهوم سازی نظریه پردازانه، فرضیه سازی، رویای و اعتبار و شئون تحقیقات اجتماعی بحث شده است.

۲- فصل دوم، تحلیل محتوا: در این فصل مطالبی درباره ماهیت روش تحلیل محتوا (Content Analysis)، انواع تحلیل محتوی (توصیفی، استنباطی و ارتباطی) مراحل تحلیل محتوی (انتخاب نمونه محموله بندی، کدگذاری واحدهای شمارش، پردازش و تجزیه و تحلیل داده ها و آزمایش رویای و اعتبار داده ها) آمده است.

۳- فصل سوم، پرسش: در این فصل روش مصاحبه (Interview)

○ «واقعیات اجتماعی» شامل رفتارهای قابل مشاهده انسانها، اشیاء انسان ساخته، عقاید و نگرش های انتقال یافته، تجربیات انسانی، موضع گیریها، ارزشها و نظایر آن است.

○ همواره فقط بریده های اجزایی از واقعیت های اجتماعی قابل ثبت و ضبط هستند. این بریده ها زمانی دارای مفهوم هستند که به صورت نظام دار و مبتنی بر یک نظریه، گردآوری و تفسیر شوند.

و تکنیک پرسش نامه (Questionnaire) معرفی شده است. مطالب عمده این فصل عبارت است از ماهیت پرسش علمی و تفاوت آن با پرسش های روزمره، شان اجتماعی روش مصاحبه، انواع پرسش، انواع مصاحبه و ساخت منطقی و روان شناختی یک پرسشنامه.

۴- فصل چهارم، مشاهده: در این فصل روش مشاهده علمی (Observation) مورد بحث واقع شده است. مطالب اصلی این فصل عبارت است از: تعریف مشاهده و شرایط و اشکال آن، ماهیت مشاهده علمی (مرحله مقدماتی، مرحله گشودن مدخل میلان بورود به میان مشاهده، مرحله اصلی مشاهده و مرحله خروج از میان مشاهده) و مشاهده ساخت دار و قفسلسخت.

۵- فصل پنجم، آزمایش یا تجربه علمی: این فصل نیز به طرح ماهیت روش آزمایش (Experimentation) اختصاص یافته است. در این فصل به نقش آزمایش در تحقیقات اجتماعی، شرایط اصلی آزمایش، انواع آزمایش (میدانی و آزمایشگاهی؛ آزمایش بازتاب و آزمون نهایی؛ آزمایش همزمان و متوالی؛ شبیه سازی و ایفای نقش)، شیوه های کنترل آزمایش و مسائل آن، انتقالات وارده به استفاده از روش آزمایش در علوم اجتماعی، اشاره شده و به تفصیل در این باره بحث شده است.

۶- فصل ششم، کاربرد روش های ریاضی و آماری در تحقیقات اجتماعی: در این فصل موضوع مهم تجزیه و تحلیل داده ها با استفاده از روش های ریاضی و آماری بحث شده است. مطالب اصلی این فصل نیز عبارت است از: اهمیت آمار و ریاضی در علوم اجتماعی و تحقیقات اجتماعی، مبدعات ریاضی (نظریه احتمالات محاسبات ماتریسی، تابع های نظریه بازی)، آمار در تحقیقات اجتماعی (آمار توصیفی، آمار استنباطی، پارامترها، آماره ها)، نمونه گیری (روش های نمونه گیری مسائل نمونه گیری، تعیین حجم نمونه)، امتحان فرضیه ها با استفاده از روش های آماری - ریاضی و تحلیل واریانس و روش های چند متغیره.

۷- فصل هفتم، روش های مقیاس بندی: مطالب این فصل عبارت است از: عناصر اساسی مقیاس بندی بروایی و اعتبار روشهای مقیاسی، روش های مقیاسی و انواع آن (مقایسه زوجی، مقیاس ترستون، مقیاس لیکرت، مقیاس گوتمن) و نیز سایر روش های مقیاس بندی.

۸- فصل هشتم، آماده سازی و ارزیابی داده های ثبت و ضبط شده: این فصل به شیوه های تجزیه و تحلیل و تفسیر داده ها اختصاص یافته است.

در این فصل در مورد مرحله آماده سازی داده های پردازنده ها، تحلیل و تفسیر داده ها کاربرد تحلیل های آماری و تفسیر و گزارش داده ها بحث شده است.

۹- فصل نهم، بازگشت به جامعه: در مورد تکامل تحقیق اجتماعی از ۱۹۵۰ تا امروز، اهداف و وظایف آینده بحث شده است. این فصل تکمله ای بر اهمیت تحقیقات اجتماعی، مسائل و دورنمای آینده این تحقیقات است.

پیمایش در تحقیقات اجتماعی

پیمایش (Survey) رایج ترین روش تحقیق در علوم اجتماعی است. ولی بنا به اظهار نویسنده، تاکنون کتاب درسی مناسبی که به صورت مبسوط و کافی تنها به تحقیق پیمایش پرداخته باشد نوشته نشده و این خلاصه گردیده که نویسنده کتاب پس از پانزده سال تدریس و انجام تحقیقات پیمایشی این کتاب را به مثابه کتاب درسی دانشگاهی و همچنین برای محققان دست اندرکار تحقیقات پیمایشی تهیه و تدوین نماید. نویسنده این کتاب سعی نموده است نحوه انجام پیمایش را به طور ساده، کلرا و نسبتا جمع توضیح دهد. بدین خاطر توصیف مبسوط شیوه ها و تکنیک های انجام پیمایش و انواع تحلیل های آماری در این کتاب با هم جمع شده است. این کتاب علاوه

○ نتایج تحقیقات اجتماعی می تواند مبنایی برای حل مسائل و مشکلات اجتماعی و فراهم کردن داده هایی برای تصمیم گیری های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی باشد.

* در تحقیقات اجتماعی، نظریه ها، تلاشهایی هستند در جهت توضیح ترکیبات و همبستگی ها میان واقعیت های اجتماعی.

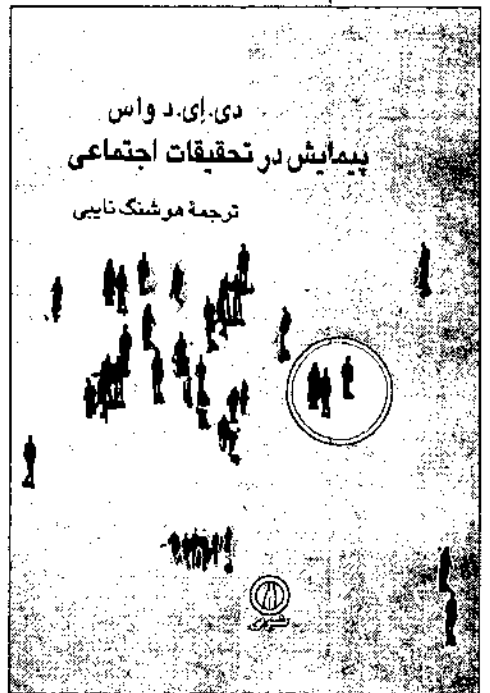
بر نشان دادن نحوه انجام درست تحقیق پیمایشی ابزارهایی در اختیار خواننده قرار می دهد تا نتایج تحقیق دیگران را با دیدی منتقدانه بررسی کند.

بخش اعظم این کتاب به تحلیل داده ها- از تحلیل یک متغیره تا تحلیل های چند متغیره- اختصاص دارد و تاکید آن بر منطقی و مضمون روش های آماری است و نشان می دهد که از هر آماره و تکنیک آماری خاص در کجا باید استفاده کرد. از این لحاظ هدف کتاب بیرون کشیدن تحقیق از هاله ابهام و اسرار و نیز افسوس زدایی از علم آمار است. تاکید این کتاب بر منطقی، هدف و کاربرد روش های آماری در تحقیق است. در این کتاب نکته مورد توجه این بوده که نشان داده شود فنون خاص آماری در چه مواردی به کار برده می شوند و یافته ها چگونه تفسیر می شوند.

این کتاب با این که اساس راهنمایی عملی و کاربردی است به ارزیابی انتقالات رایج از پیمایش های می پردازد. نویسنده کتاب، پیمایش را نه یک روش ساده مکانیکی بلکه فرآیندی می داند که متضمن خلاقیت، تحلیل، مهارت و بلاغه کاری است. انجام تحقیق پیمایشی هنری است اکتسابی و در این کتاب سرخ هایی عملی برای آموختن این هنر ارائه شده است.

○ تحقیق پیمایشی ، نه یک روش ساده مکانیکی بلکه فرآیندی متضمن خلاقیت ، تحلیل و مهارت است .

○ برای این که الگوهای مشاهده شده در تحلیل مقدماتی داده ها ، پایه مراحل بعدی تحلیل قرار گیرد ، باید به تصریح ماهیت رابطه اولیه ، تبیین یافته های غیرمنتظره ، وارسی پایداری یافته های اولیه و حذف شقوق دیگر تبیین یافته های تحقیق ، توجه نمود .

این کتاب در چهار بخش و در مجموع نوزده فصل سازماندهی شده است که به شرح مختصری از آنها می پردازیم .

بخش اول کتاب تحت عنوان «گستره تحقیقات پیمایش» شامل سه فصل تحت عناوین «ماهیت پیمایش» ، «نظریه و تحقیق اجتماعی» و «نویسنده و تصریح مسئله تحقیق» است .

در فصل اول نویسنده روشن می کند که تحقیق پیمایشی چیست و سپس به اختصار پاره ای از انتقادهای مرسوم را مورد توجه قرار داده و نشان می دهد که شیوه هایی برای رفع آنها وجود دارد .

نویسنده معتقد است که بسیاری از انتقادهایی که از پیمایش می شود مبتنی بر درک غلط از ماهیت پیمایش است . به هر حال مسئله اصلی مورد توجه این کتاب آن است که نشان دهد با پیمایش به چه چیزی می توان رسید و چگونه می توان آن را انجام داد .

در فصل دوم نویسنده اظهار می دارد که محققان اجتماعی در پی پاسخ به دو پرسش اساسی درباره جامعه هستند . در جامعه چه می گذرد (تحقیق توصیفی) و چرا (تحقیق تبیینی) . نظریه های جامعه شناختی تلاشی است برای پاسخ دادن به پرسش های مربوط به چرایی امور ، نویسنده در این راستا به بحث تفصیلی «نظریه» با «تحقیق» و چگونگی دو فرآیند مستمر نظریه پردازی و نظریه آزمایی می پردازد .

این فصل ببحث نقش تحقیقات توصیفی پایان می بخشد . در فصل سوم رهنمودهایی درباره نحوه روشن کردن مسئله تحقیق ارائه و سپس طبق یک تقسیم بندی کلی به توضیح و تشریح دو دسته تحقیقات توصیفی و تبیینی پرداخته شده است .

در پایان نویسنده به موضوع با اهمیت «طرح تحقیق» پرداخته و انواع طرح های تحقیق آزمایشی (آزمایش کلاسیک ، پازل ، شبه پازل ، مقطعی و مطالعه موردی تک ضرب) را با ذکر مثال هایی توضیح داده است .

بخش دوم کتاب تحت عنوان «گردآوری داده ها» شامل چهار فصل با نام های تهیه معرف برای مفاهیم - «تقویم پلی» ، «تهیه پرسشنامه» و «اجزای پرسشنامه» است . در فصل اول این بخش به طور مبسوط نحوه تعریف مفاهیم ، چگونگی تهیه معرف های مناسب برای مفاهیم و مسئله ارزیابی معرف ها (اعتبار و پایایی) تشریح شده است . در فصل دوم این بخش ، نویسنده به بحث پیرامون نمونه گیری ، انواع نمونه گیری تشریح انواع نمونه گیری احتمالی و غیر احتمالی پرداخته است .

فصل سوم این بخش که فصل ششم کتاب محسوب می شود به چگونگی تهیه و طرح پرسشنامه که پرکاربردترین تکنیک گردآوری داده های پیمایش می باشد اختصاص یافته است . در این فصل به چگونگی ساختن پرسشنامه از چهار وجه انتخاب قلمروهای پرسش ، ساختن پرسش های واقعی از حیث صورت و محتوا ارزیابی پرسش ها و پرسشنامه و در آخر طرح ریزی پرسشنامه مناسب پرداخته شده است .

فصل چهارم این بخش (فصل هشتم کتاب) به بحث اجرای پرسشنامه اختصاص دارد . این فصل به دو موضوع عمده می پردازد . ابتدا سه روش اصلی اجرای پرسشنامه (حضوری ، پستی و تلفنی) از نظر میزان پاسخگویی ، کیفیت نمونه گیری ، تأثیر بر ساختن پرسشنامه ، کیفیت پاسخ ها و جنبه های عملی اجرای پرسشنامه مورد مقایسه قرار گرفته و سپس رهنمودهای عملی برای اجرای هر چه بهتر پرسشنامه ارائه شده است .

بخش سوم کتاب به موضوع «تحلیل داده ها» اختصاص یافته که شامل شش فصل تحت عناوین «خطوط کلی تحلیل» ، «تحلیل یک متغیره» ، «تحلیل دو متغیره» ، «روش های دیگر تحلیل دو متغیره» و «تحلیل چند متغیره» است .

در فصل هشتم کتاب ، نویسنده به بحث تشریحی پیرامون سه عاملی که بر نحوه تحلیل داده ها موثرند یعنی تمایز متغیرهای تحقیق ، سطح سنجش متغیرها و استفاده از داده ها برای مقاصد توصیفی یا استنباطی می پردازد .

فصل نهم کتاب ، دارای دو قسمت است : قسمت اول به آمار توصیفی و بررسی جداول آماری های مورد استفاده برای متغیرهای اسمی ، ترتیبی و فاصله ای اختصاص دارد . در قسمت دوم آمار استنباطی به ویژه آماره های برآورد فاصله ای مورد بررسی قرار می گیرد .

فصل دهم کتاب ، به جداول تقاطعی یا توافقی که یکی از روش های تحلیل دو متغیره است اختصاص دارد . منطق این شیوه و کاربرد انواع آماره های مقتضی و چگونگی تفسیر آنها ، مباحث اصلی این فصل است .

در فصل یازدهم کتاب تعدای از تکنیک های مناسب داده های فاصله ای و ترتیبی پرطبقه تشریح شده است . در این فصل به طور اخص به بررسی نمودار پرکنندگی ، تحلیل رگرسیون ، مقایسه میانگین ها و همبستگی رتبه ای پرداخته شده و سرانجام بحث مختصری درباره استنباط آماری مربوط به مطالب این فصل و فصل قبلی به میان آمده است .

فصل دوازدهم کتاب مربوط به کنترل های آماری برای باز کردن

معنای رابطه بین دو متغیر و فهم ماهیت آن و نیل به تبیین علی و مغایر است و فصل سیزدهم به پاره ای از تکنیک های پیچیده تحلیل چند متغیری در مورد متغیرهای فاصله ای پرداخته است . هدف این فصل آشنایی کلی با امکانات ، کاربرد و تفسیر تکنیک های است که عمدتاً مبتنی بر رگرسیون است .

بخش چهارم کتاب به موضوع «فرآیند تحلیل» اختصاص یافته که شامل شش فصل تحت عناوین «کدگذاری» ، «مقیاس سازی» ، «تحلیل مقدماتی» ، «فاز از تحلیل مقدماتی» ، «اجزای تحقیق» و «امکانات پیمایش» است .

در فصل چهاردهم ، نویسنده به تشریح مراحل چهارگانه کدگذاری یعنی اختصاص کدها به پاسخ های هر پرسش ، اختصاص به ستون های کامپیوتری به هر پرسش ، تهیه کدنامه ، واریسی کدها و سرانجام پیچیدگی ها و دشواریهای کدگذاری می پردازد .

فصل پانزدهم ، که موضوع مقیاس سازی اختصاص یافته است . این فصل در برگیرنده مباحث از قبیل ضرورت مقیاس سازی ، منطبق مقیاس سازی ، ساختن مقیاس سازی مناسب و تفسیر نمرات مقیاس است .

فصل شانزدهم ، به فرآیند «تحلیل مقدماتی» پرداخته و نویسنده اظهار می دارد که گو اینکه فرآیند تحلیل داده ها بسته به نوع تحقیق (توصیفی یا تبیینی) نظریه آزمایی یا نظریه پردازی و میزان محدود بودن مسأله تحقیق تفاوت پیدا می کند ، با این حال شماری مراحل عام در آن وجود دارد . در این فصل دو مرحله عمده مطرح و تشریح شده است : «آماده کردن متغیرها برای تحلیل» و «انجام تحلیل مقدماتی» .

فصل هفدهم ، بر این اساس استوار شده که الگوهای مشاهده شده در تحلیل مقدماتی داده ها پایه مراحل بعدی تحلیل و تحقیق قرار می گیرد . در این فصل ابداً مانند تصریح ماهیت رابطه اولیه ، تبیین یافته های غیرمنتظره ، واریسی پایداری یافته های اولیه و حذف شقوق دیگر تبیین یافته های تحقیق مورد بحث قرار گرفته و در انتهای فصل به دو موضوع نقش تحلیل مورد های غیرعادی و ارزش نظریه پردازی پسینی و استدلالات آن برای ماهیت فرآیند تحقیق پرداخته شده است .

در فصل هجدهم کتاب ، نویسنده با ارائه یک مثال پژوهشی در حوزه جامعه شناسی دین ، کلیه مراحل گوناگون تحقیق و تکنیک های تحلیل داده ها را به طور عملی نشان می دهد .

در فصل آخر کتاب ، نویسنده به امکانات تحقیق پیمایشی پرداخته و به برخی از اساسی ترین انتقادات وارد به پیمایش پاسخ داده است . با این حال نویسنده کتاب در پایان اظهار می دارد که پاسخ های ارائه شده بدان معنا نیست که پیمایش فاقد نقطه ضعف است . بسیاری از ضعف های پیمایش در اجرای ضعیف آن تحقق یافته یا تشدید می شود لذا ضروری است تحقیق پیمایشی را محققانی تعلیم دیده و آگاه انجام دهند .

○ محققان اجتماعی در پی پاسخ به دو پرسش اساسی درباره جامعه هستند : در جامعه چه می گذرد (پژوهش توصیفی) و چرا (پژوهش تبیینی)

○ فرضیه پژوهشی باید منطقی ، آزمون پذیر و با حقایق شناخته شده یا نظریه ها هماهنگ باشد .

شرح فصلهای کتاب:

این کتاب که تاکنون متن اصلی آن به زبان انگلیسی چنین بار مورد تجدیدنظر و چاپ مجدد قرار گرفته است، به عنوان منبع درسی دانشجویان دوره های لیسانس و فوق لیسانس شناخته شده است. متن برگردانده شده به فارسی آن نیز از سال ۱۳۶۶ (یعنی زمان چاپ اول کتاب) تاکنون در دوره های فوق لیسانس رشته های روان شناسی و تعلیم و تربیت تدریس شده است.

کتاب حاضر مشتمل بر ۱۰ فصل است و در انتهای آنها خلاصه فصل و تمرین‌ها ارائه شده است. در فصل یکم، به اختصار مطالبی در مورد روش علمی متلویین فرضیه، نقش نظریه، حجم نمونه، نمونه گیری، فرضیه های آماری، طبقه بندی انواع پژوهشها بنا بر هدف، شامل پژوهشهای بنیادی و کاربردی و عملی (research action)، پژوهشهای برآوردی، ارزشیابی توصیفی و همچنین انواع پژوهشهای آموزشی نگاشته شده است.

در فصل دوم با عنوان انتخاب مسئله و تهیه طرح پیشنهادی تحقیق، نکات مهمی در مورد انتخاب موضوع، شناسایی و تشخیص و ارزشیابی مسئله، ملاحظات عملی در تدوین فرضیه و پیش فرضها (assumptions)، تعریف متغیرها، محدودیت ها و قلمرو پژوهش مطرح شده است.

در فصل سوم با عنوان «تحقیق تجربی» نکاتی در مورد پیش فرضهای پژوهشهای تجربی، انتخاب گروههای آموزشی و گواه، انواع متغیرهای مستقل و وابسته، ساختی یا ارثی، مداخله کننده یا مزاحم بفرعی (نامربوط)، روش های کنترل کردن متغیرهای نامربوط انواع روشی پژوهش ها (روایی درونی و بیرونی)، عوامل تهدیدکننده روایی درونی و بیرونی طرح پژوهش، طرح های تجربی (تجربی حقیقی، شبه تجربی و پیش تجربی) و رعایت جنبه های اخلاقی در آزمایشهای مربوط به انسان، مطرح شده است.

در فصل چهارم، مطالعات برآوردی، مطالعات ارزشیابی، تحقیق توصیفی و خطاهای ناشی از مطالعه در پژوهش های مصطوف به گذشته تشریح شده است. فصل پنجم به بحث درباره پژوهش های تاریخی منطبق و مشکلات و انواع انتقادات وارده به آن و طریقه نوشتن گزارش پژوهش تاریخی اختصاص دارد.

در فصل ششم روش ها و ابزارهای جمع آوری داده های پژوهشی، شیوه ساختن و کاربرد آنها و شیوههای رواسازی و اعتباریابی ابزارها، مقیاس های اندازه گیری مطالعات کیفی و کمی تشریح شده است. فصل های هفتم و هشتم دربرگیرنده مباحث آمار توصیفی و استنباطی است. این مطالب بسیار فشرده و مختصر نوشته شده است. در فصل نهم منابع اطلاعاتی مورد استفاده پژوهشگران شامل منابع کتابخانه ای، کتبهای منبع و نشریات علمی شرح داده شده و فهرست نسبتا جامعی از منابع مرجع، واژه نامه ها، نمایه ها و راهنماهای ویژه متخصصان تعلیم و تربیت ارائه شده است.

در فصل دهم روش گزارش نویسی پژوهش های علمی شامل سازمان دهی بخش های مختلف گزارش (مطابق با الگوهای معتبر و رایج)، سبک نوشتاری و ماشین نویسی، ارائه زیرنویس ها (مآخذی در قسمت پانویس)، روش ارائه و توضیح نمودارها و جدول تشریح شده است.

پیوست های کتاب شامل واژه نامه نملهای آماری برخی از فرمول های مهم آماری، جداول سطح زیرمجمعی نرمال استاندارد جدول های مربوط به مقادیر مبین توزیع χ^2 و مجذور کای، فرم مخصوص ارزشیابی گزارش پژوهش و پاسخ مسائل آماری و پژوهش مطرح شده در کتاب و نیز کتاب شناسی است.

کتاب حاضر، اهداف زیر را دنبال می کند:

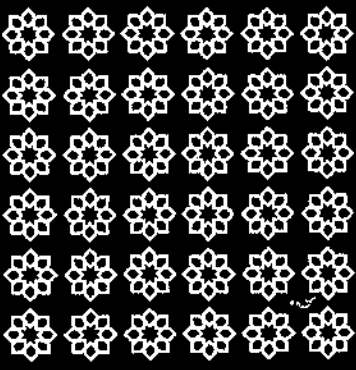
۱- کاربرد روش علمی را در پژوهش های حوزه تعلیم و تربیت

○ سه عامل، بر نحوه تحلیل داده ها موثرند: تعداد متغیرهای تحقیق، سطح سنجش متغیرها و این که استفاده از داده ها برای مقاصد توصیفی است یا استنباطی.

○ انتخاب مسئله تحقیق باید بر مبنای شایستگی، امکان دسترسی به داده ها، نیازهای مالی و بودجه طرح، محدودیت زمانی و مشکلات و موانع اجتماعی صورت گیرد.

روشهای تحقیق
در علوم تربیتی و رفتاری

مؤلف: جهان بیست

مترجم:
دکتر حسن یانساندری - دکتر کریم طالبانی

۶- ضمن تشویق پژوهشگران به انجام تحقیقات تجربی، راههای کنترل و خنثی ساختن اثرات عوامل مخرب و اثر گذار بر روایی تجربی طرحهای پژوهشی را برای آنان تشریح می کند.

نتیجه گیری کتاب

۱- هر چند که روش پژوهشی علمی در ابتدا به عنوان روشی در علوم ملای به کار رفته است، اما روش متداولی برای علوم رفتاری نیز محسوب می شود.

۲- فرضیه یکی از ابزارهای اصلی پژوهشگر است و به او امکان می دهد تا به نتایج احتمالی (نه قطعی) برسد. فرضیه پژوهشی باید منطقی، آزمون پذیر و باحقیق شناخته شده یا نظریه ها هماهنگ باشد.

۳- نمونه گیری، دانشمندان را قادر می سازد تا نتایج مشاهدات خود از خصایص یک گروه کوچک را به جامعه مرجع مورد نظر تعمیم دهند.

۴- یک مسئله تحقیقی مناسب، باید مهم و عملی باشد، انتخاب مسئله نیز باید بر مبنای شایستگی، امکان دسترسی به داده ها، نیازهای مالی و بودجه طرح محدودیت زمانی و مشکلات و موانع اجتماعی صورت گیرد.

۵- محدودیت ها و اشتباهات برخی پژوهش های تاریخی انجام

نشان می دهد.

۲- انواع روش های معتبر پژوهش های علمی و فعالیت های قبل انجام در آنها را مشخص می کند.

۳- مراحل مختلف انجام پژوهش های علمی را تشریح می کند.

۴- اصول و قواعد متداول در روش شناسی پژوهش علمی را معرفی می کند.

۵- شیوه های مطلوب تدوین مطالب پایان نامه های تحصیلی و گزارش پژوهشی را مطرح می کند.

۶- منابع مهم و معتبر نوشتاری قبل استفاده در پژوهش های حوزه تعلیم و تربیت را معرفی می کند.

۷- عوامل تهدیدکننده روایی درونی و بیرونی طرح پژوهش را مشخص می کند.

محورهای اصلی کتاب در کدام بخش های روش شناسی قابل طرح است؟

در این کتاب بخش های مهم روش شناسی پژوهش های علمی به نحو مختصر توضیح داده شده است. به عنوان مثال می توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- فرآیند روش علمی معرفی شده است.

۲- به اصول تدوین فرضیه های پژوهشی و آملری اشاره شده است.

۳- روش های نمونه برراری احتمالی و غیر احتمالی (تصادفی و غیر تصادفی) و ملاحظات عملی در تعیین حجم یا اندازه نمونه مشخص شده است.

۴- طرح پژوهش، انواع و اقسام آن و عوامل تهدیدکننده روایی تجربی طرح ها و روش کنترل این عوامل را تشریح کرده است.

۵- روش های مختلف پژوهش را معرفی و محدودیت ها و مزیت های هر یک را تشریح می کند.

۶- مشخصه های مطلوب ابزارهای اندازه گیری متغیرهای روان شناختی و برخی از انواع آزمونها را معرفی می کند.

۷- مقیاس های اندازه گیری و کاربرد روش های آماری توصیفی و استنباطی را به اختصار توضیح می دهد.

۸- طریقه تجزیه و تحلیل نتایج برخی آزمونهای آماری را تشریح می کند.

مطالب کتاب بر چه مواردی قابل استفاده است؟

پیش نیازهای مهم فراگیری مطالب کتاب حاضر را کتب های درسی آمار توصیفی و استنباطی، اندازه گیری و سنجش تشکیل می دهد. علاوه بر این، آشنایی با اصطلاحات و مفاهیم تخصصی رشته های تحصیلی مختلف برای تشخیص مسئله های پژوهشی و تدارک پژوهش های علمی ضرورت تام و تمام دارد. با توجه به این که مطالب کتاب از سادگی به مشکل طراحی نشده و به توضیحات استلا و یادآوری مطالب زیربنایی نیاز دارد پژوهشگران تازه کار می توانند به طور همزمان از مطالب سایر کتب های تدوین شده در این زمینه نیز به نحو موثر بهره جویند.

فوائد حاصل از مطالعه این کتاب به شرح زیر است:

۱- کاربرد روش علمی در پژوهش های حوزه تعلیم و تربیت را نشان می دهد.

۲- پژوهشگران را تشویق به ارائه مطالب با ذکر دلیل و شواهد عینی و مطالب نظری معتبر می کند.

۳- کاربرد روش های آماری در پژوهش های علمی را به معرض نمایش می گذارد.

۴- پژوهشگران را تشویق به استفاده از الگوهای معتبر گزارش نویسی پژوهشی می کند.

۵- پژوهشگران را در تشخیص نوع پژوهشی که باید انجام دهند یاری می دهد.

شده به مواردی نظیر: بیان بسیار گسترده مسئله، ناگفتی بودن منبع دست لول داده هله انتقادهای غیر ماهرانه تاریخی، نارسایی در تحلیل داده هاسوگیری مشخص و نارسایی در نوشتن گزارش های تحقیقی مربوط می شود.

۶- آمار خدمتگزار منطبق است نه ارباب آن، وسیله تحقیق است نه هدف آن. آمار برای صحت و درستی یک پژوهش هیچ کمکی نمی کند مگر آنکه فرضیه های اساسی آن معتبر، داده های آن به درستی جمع آوری، ثبت و تنظیم شده و سرانجام تحلیل و تعبیر و تفسیر آن منطقی باشد.

۷- تممیم های آماری نه بر اساس قطعیت بلکه بر مبنای برآوردهای احتمالی استوارند.

تحلیل محتوا

در علوم اجتماعی و انسانی ۲

معرفی کتاب

کتاب (تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی) از جمله کتاب های مهم، در روش تحلیل محتوای و آشنایی با این روش به عنوان نیاز اساسی پژوهش اسنادی محسوب می گردد. این کتاب در هفت فصل به شرح زیر تنظیم شده است:

فصل اول، شامل مباحث مقدماتی و کلیاتی درباره روش تحلیل محتوای است. در این فصل، تعریفی از روش تحلیل محتوا، طبقه بندی پرسش های پژوهشی و خلاصه ای از گرایش های مهم در پژوهش های تحلیل محتوا آمده است. اینکه روش تحلیل محتوا چیست و جایگاه مناسب آن در میان ابزارهای تحلیلی متعدد موجود و قابل دسترس دانشمندان علوم انسانی و اجتماعی کجاست، از پرسش های اساسی فصل اول است. در این فصل بر سه شرط عینیت، انتظام و عمومیت در فرایند اجرای تکنیک تحلیل محتوا تاکید می شود.

نویسنده معتقد است تحلیل گر باید از ارزشهای کمی و کیفی برای تکمیل یکدیگر توأما استفاده کند. لوسی کرده است که تعریفی گسترده از روش تحلیل محتوا ارائه دهد که کلیه موارد مورد اختلاف را در تعریف دیگران تحت پوشش قرار دهد. بدین ترتیب بر طبق نظر او «روش تحلیل محتوا، فنی برای یافتن نتایج پژوهش از طریق تعیین عینی و منظم ویژگی های مشخص پیام هست.»

فصل دوم، این فصل هسته مرکزی کتاب است و فصل های بعدی را نویسنده برای روشن ساختن جزئیات این فصل آورده است. در اینجا درباره سه هدف اساسی استفاده از روش تحلیل محتوا و الگوهای پژوهشی مهم هر هدف بحث می شود و تلاش می شود تا سوالات مربوط به عناصر جریان ارتباط (مانند ویژگی های پیام، سبک و فنون پیام، علل ارتباط، آثار پیام، الگوهای ارتباط و...) با توجه به طرح پژوهشی خاص تبیین گردد.

از نظر نویسنده عناصر جریان ارتباط و طرح پژوهشی باید متناسب با یکدیگر باشند تا تحلیل محتوا به جای آنکه پژوهشی هدایت نشده و جستجوی اکتشافی و بی هدف باشد با پشتوانه طرح پژوهشی، هدایت شده و با ملاحظات نظری وسیع و انتظام یافته صورت گیرد. به عنوان نتیجه این فصل، هولستی خاطر نشان می سازد که:

«هر برخورد با مسائل پژوهشی، پژوهشگر باید به ذهنش اجازه دهد تا احتمالات مختلف را بشناسد. پس از این امر، مرحله شهودی اندیشه، مفاهیم پژوهشی را به وسیله هدایت موثر به مرحله تحلیلی، سازماندهی و ساختار بخشی مسئله، توسعه می دهد. سپس پژوهشگر آماده برنامه ریزی درباره نحوه رویکرد خود به مسئله و تصمیم گیری درباره نوع پژوهش و روش های تحلیلی برمی آید که برای اجرای

مقاصد خود به کار خواهد گرفت. (ص ۶۸-۶۷)

فصل سوم، با عنوان توصیف ویژگی های ارتباط تنظیم شده است. نویسنده در قالب سه سوال چه؟ چطور؟ و به چه کسی؟ ویژگی های محتوای ارتباط را روشن می سازد. در بررسی ویژگی های ارتباط وقتی بخواهیم بدانیم محتوای متن چه ویژگی دارد می توانیم به سه محور عمده بپردازیم:

۱- گرایش های محتوای ارتباطات را توصیف کنیم.

۲- بین ویژگی های شناخته شده، منبع یا پیام پیامهایی که تولید می کند رابطه برقرار کنیم.

۳- محتوای ارتباطات را با توجه به معیارهای خاصی بررسی کنیم.

در بحث از ویژگی های ارتباط، ما به سوال «چطور؟» نیز پاسخ می دهیم و در این صورت با به تحلیل فنون اقتناع و پایه تحلیل سبک منبع می پردازیم و هر گاه بخواهیم به ویژگی های منبع ارتباط از لحاظ این که ارتباط به چه کسی توجه دارد، بپردازیم به دو صورت عمل می کنیم:

الف - بین ویژگی های شناخته شده مخاطبان یا پیام های که برای آنان تولید می شود ارتباط برقرار می کنیم.

ب - الگوهای ارتباط را توصیف می کنیم.

با این که توجه به ویژگی های ارتباط، بیشترین بررسی های تحلیل محتوا را به خود اختصاص می دهد اما نباید تصور نمود که توصیف ویژگی های ارتباط بدون طراحی دقیق موضوع پژوهش قبل از رمزگذاری و تحلیل میسر است. باید تحلیل ویژگی های ارتباط مطرح نمونه گیری، ساخت مقوله ها و تعریف دقیق عملیاتی آنها را در خود داشته باشد تا بتوان رمزگذاری را با سطح قابل قبولی از اعتبار انجام داد. فصل چهارم، با عنوان نتیجه گیری درباره علل و آثار، آمده است. پژوهش درباره علل و آثار ارتباط از جالبترین مسائل پژوهشی در تحلیل محتوای است. از نوشتار یا گفتار فرد چه انگیزه هله ارزش هله عقاید و ایستارهایی مشخص می گردد؟ چه ویژگی های ادیبانه ای برای نویسنده ای خاص حالت منحصر به فرد دارد؟ بین عرضه اطلاعات و تغییرات شناختی یا یاسازی چه ارتباطی وجود دارد؟ و... از نظر نویسنده باید قبول کنیم که می توان علل محتوا و پیشینه آن را با توجه به اطلاعات محتوا به دست آورد. او می گوید تنوع کاربردهای پژوهش را در این زمینه نشان دهد.

در بررسی علل و آثار ارتباط سه سوال اصلی مطرح است: چرا؟ چه کسی؟ با چه تأثیری؟ برای پاسخ به پرسش «چرا؟» در علل و آثار ارتباط می توان بر سه محور تمرکز نمود:

۱- حفظ اطلاعات سیاسی و نظامی، ۲- تحلیل ویژگی های روان شناختی افراد، ۳- بررسی جنبه های فرهنگ و تغییرات فرهنگی. در مورد پرسش، «چه کسی؟» ما به سلاجترین کاربردهای تحلیل اسنادی یعنی رفع تردید درباره نویسنده یک اثر می پردازیم و با این سوال، نویسنده یک اثر را تعیین می کنیم.

سوال آخر در بحث علل و آثار ارتباط سوال «با چه تأثیری؟» است. در اینجا ما می توانیم سه محور را مورد توجه قرار دهیم: ۱- سنجش و اندازه گیری میزان خوانایی (مثل بررسی ساختار جمله، واژگان، کلمات جلب کننده، ضمیر شخصی و...)، ۲- تحلیل جریان اطلاعات (تأثیر ارتباط از طریق مقایسه منبع پیام و محتوای اطلاعات ورودی با پیامهای خروجی تحلیل می گردد)، ۳- ارزیابی واکنش های انجام شده نسبت به ارتباط.

فصل پنجم، به مبحث رمزگذاری اطلاعات محتوا می پردازد. رمزگذاری فرایندی است که به موجب آن، اطلاعات خام به طور منظمی تغییر شکل یافته، به واحدهایی برای توصیف دقیق ویژگی های محتوای تبدیل می شود. در رمزگذاری محقق باید مسئله

پژوهش را بر حسب مقوله ها تعریف کند واحدهای محتوا را بر اساس مسئله پژوهش طبقه بندی کند و روش شمارش را مشخص سازد.

نویسنده در این فصل برای مقوله ها شروطی را ذکر کرده و به بحث درباره مقوله های استاندارد می پردازد و برای روشن شدن مبحث مقوله ها با ذکر چند مثال بحث را موشافی می کند. در همین فصل واحدهای تحلیل، شامل مباحثی در زمینه واحدهای ثبت، واحدهای زمینه و سیستمهای شمارش نیز مورد بررسی قرار می گیرد.

فصل ششم، به بحث نمونه گیری، پایایی و اعتبار می پردازد. در این فصل مباحث مذکور جهت ارتباط خاصی که با روش تحلیل محتوا دارند عنوان می گردند. مراحل نمونه گیری، انگیزه نمونه گیری یک مرحله ای، چندمرحله ای و طبقه بندی شده، حجم نمونه، اعتبار نمونه گیری و خطای سیستماتیک، «کفایت» نمونه گیری، پایایی مقیاس ها و روش ها، اعتبار روش های مختصر سازی و...

مباحثی هستند که در زمینه نمونه گیری و پایایی و اعتبار آن عنوان شده است.

فصل هفتم، به بحث درباره کاربرد کامپیوتر در روش تحلیل محتوا می پردازد. در مورد برنامه های شمارش کلمه، برنامه های بررسی عمومی و معرفی فرهنگ واژگان موجود کامپیوتری، اطلاعاتی به دست می دهد. نویسنده در این فصل چگونگی آماده سازی اطلاعات و استفاده از برنامه های تحلیل اطلاعات را شرح داده و مشکل تحلیل کامپیوتری در کلمات مشابه را عنوان می نماید و با یک مثال به توضیح بیشتر مطالب می پردازد. در پایان نویسنده بر این مطلب اشاره دارد که ضمن داشتن فواید و توانایی های کامپیوتر در تحلیل محتوا، محدودیت های آن را نیز نباید نادیده گرفت. «هزاده مائین فقط مهارت و بصیرتی را منعکس می کند که پژوهشگر با کمک آن فرهنگ واژگان خود رامی سازد و طرح پژوهشی اش را تنظیم می کند.» (ص ۲۹۰)

کاربرد کتاب

شاید بتوان گفت پژوهشگران فرهنگی بیش از پژوهشگران سایر بخش ها با پیام های ارتباطی مکتوب و غیر مکتوبی سر و کار دارند و در پژوهش های خود ناچار از استخراج اطلاعات از آنها هستند. به همین دلیل وجود یک کتاب تحلیل محتوا که به طور دقیق و عینی ابهامات نظری و روش تحلیل محتوای پیام های ارتباطی را برطرف سازد بسیار ضروری می نماید. این کتاب به طور مستقل منبع ارزشمندی برای زودن این ابهامات است. به علاوه کتاب «تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی» به خوبی می تواند محققینی را که در پی استفاده از روش تحلیل محتوا هستند در زمینه طرح نظری مسئله پژوهش یاری رساند. به همین دلیل خواندن این کتاب و استفاده از آن در بررسی اسنادی پیام های ارتباطی توصیه می شود.

پاژوست ها:

(۱) روشهای تجریمی تحقیق اجتماعی، نوشته: پتر استامندر، ترجمه: بیژن کاظم زاده، انتشارات آستان قدس رضوی (مشهد) انتشارات معاونت فرهنگی، ۱۳۷۱، چاپ اول، ۳۶۰ ص. معرفی این کتاب توسط سید محمود نجاشی حسینی انجام شده است.

(۲) پیمایش در تحقیقات اجتماعی، نوشته: دی. ای. دواص، ترجمه: هوشنگ نابیی، نشر نی، چاپ اول، ۱۳۷۶، تهران.

(۳) «روش های تحقیق در علوم تربیتی» نوشته: جان ویست، مترجمان: حسین پاشا شریفی و نرگس طالقانی، انتشارات رشد، تهران، ۱۳۶۶، تعداد ۵۴۰ صفحه. معرفی این کتاب، توسط عباس هومن انجام شده است.

(۴) تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، نوشته: آل رهلستی، ترجمه: ناصر سالارزاده، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی (تهران)، ۱۳۷۳، ۲۵۰ صفحه. معرفی این کتاب، توسط زهرا تشکر انجام شده است.